

Moravska obitelj Jiroušek i njezina pripadnost Križevačko-koprivničkom kulturnom krugu

MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ

Draškovićeva 23

HR – 10 000 Zagreb

mira.kolar@zg.t-com.hr

Izlaganje sa znanstvenog skupa
Conference paper

Primljeno / Received: 11. 3. 2020.

1. Uvod

Prije 150 godina u Križevce je došao František (Franjo) Jiroušek, osnivač jedine obitelji tog prezimena u Hrvatskoj, a koja je ostavila velik trag u hrvatskoj kulturnoj povijesti. Radio je na trasiranju željezničke pruge Koprivnica – Križevci – Zagreb i Varaždin – Čakovec. Njegovi potomci bili su uključeni u kulturni i obrazovni život Hrvatske. Jiroušekovi su postali proučavatelji i promicatelji hrvatske tehničke i kulturne baštine, a budući da su Križevci bili njihovo mjesto ulaska u Hrvatsku, obitelj Jiroušek treba povezivati s Križevcima, kao i sa znamenitim Križevčanima.

Najveći broj članova obitelji Jiroušek rođen je u Križevcima. Sve do 1911. godine Križevci i Koprivnica Jiroušekovima su bili zavičaj. Taj podatak gotovo da je zaboravljen, premda je Rade Milosavljević u *Leksikonu Križevčana* izdvojio Františka (Franju) i Antuna Jirouška. Odlaskom u Zagreb i upisom u knjigu stanovnika grada Zagreba, veze Jiroušekovih s Križevcima slabe, ali obitelj je ipak i nadalje ostala privržena svojem rodnom kraju.

Novija povijest Križevaca ne može se razumjeti bez upućenosti u događaje koji su tijekom prethodnih stoljeća utjecali na razvoj tog grada. Osobito veliku ulogu ima 19. stoljeće. Da bi grad Križevci prebrodio krizna vremena 19. stoljeća, kada je ostao bez upravne funkcije, morao se prilagoditi novim prilikama i svoj razvoj usmjeriti prema poljoprivredi, šumarstvu, uključivanju u željeznički promet i obrazovanju kadrova.

Križevci su tako krajem 19. stoljeća postali dom brojnih stranaca koji su donosili kapital, ali i znanje koje su stekli u svojim domovinama. Blizina Zagreba i dobra prometna povezanost nakon uspostave željezničke veze preko Virovitice i Barča, a kasnije i Koprivnice, poticala je dolazak stranaca, koji su se dobro osjećali u Križevcima, iz kojih je bio lako održavati veze s matič-

nom domovinom. Stranci su pokretali izlaženje brojnih časopisa i osnivanje institucija. Sredinom 19. stoljeća Prag i Zagreb bili su središta širenja slavenske ideje na jugu Europe, potičući snažnu reakciju na germanizaciju i mađarizaciju tih prostora. Metode su bile različite, ali ciljevi su uvijek bili istovjetni: preporučiti slavenske zemlje.

U Križevce su došli brojni Slaveni, posebice Česi i Moravljani. Prvi ravnatelj Kraljevskog gospodarskog i šumarskog učilišta u Križevcima bio je od studenog 1860. do siječnja 1874. godine Čeh Dragutin Lambl, koji je program Učilišta sastavio po uzoru na programe u Beču i Grazu. Naslijedio ga je Moravljani August Vichodil, koji je 1877. godine nastavni program prilagodio ugarskoj praksi. Premda su prestali biti županijsko središte, Križevci postaju važan obrazovni i znanstveni centar, u kojem su mjesto našli brojni Moravljani, pa se vjerojatno i František (Franjo) Jiroušek osjećao dobro u toj sredini. Dolazak Moravljana u sjevernu Hrvatsku treba datirati u prvu polovicu 19. stoljeća.

Kao prvi Moravljani u Križevcima spominje se fizik Josip Schlosser Klekovski, koji je prije Vukotovića počeo istraživati hrvatsku floru i faunu. Otac kanonika, filologa i školskog inspektora Adolfa Vebera Tkalčevića također je bio Moravljani. Iz Moravske je bio i crkveni povjesničar Kamilo Dočkal.

Moravljani su u Hrvatskoj najčešće angažirani na tehničko-građevinskim poslovima, pa je tako i František Jiroušek u Hrvatsku došao zbog izgradnje pruge Koprivnica – Zagreb. Moravljani Vincenc Hlavinka također je radio na željezničkoj pruzi, ali ličkoj, pri čemu se zalagao za gradnju željeznice do Senja.

Križevci su bili važna stanica doseljavanja stranaca, posebice Čeha, Slovaka, Poljaka, pa i Moravljana prema Jadranskom moru. Međutim, nakon što su Križevci prestali biti županijsko središte, doseljavanje stranaca se smanjilo. Tako su i Jiroušekovi, premda su se tome dugo

opirali, tijekom prvog desetljeća 20. stoljeća preselili u Zagreb.

Nakon završetka Prvoga svjetskog rata pojedini su se Moravljani iz Hrvatske vratili u Čehoslovačku te se izjašnjavali kao Česi. Ipak, pojedini su ostali. Među njih spadaju i Jiroušekovi. Svi današnji Jiroušekovi u Hrvatskoj potječu od prvog Jirouška: Františka (Franje) Jirouška. On je u Koprivnicu i Križevce došao oko 1870. godine. Za to je presudna bila gradnja željeznice, koja je omogućila povezanost Zagreba sa srednjom Europom, a koja je 1873. godine bila produžena do Jadranskog mora, čime je olakšano putovanje iz srednje Europe do Jadrana.

2. František (Franjo) Jiroušek

Osnivač hrvatske loze Jiroušekovih bio je František (Franjo) Jiroušek. Rođen je u Choceňu u Moravskoj 1840., a umro je u Zagrebu 1894. godine. Diplomirao je na Višoj tehničkoj školi u Pragu oko 1865. godine, nakon čega je nekoliko godina bio asistent na Politehničkom zavodu u Brnu. Oko 1870. dolazi u Hrvatsku trasirati željezničku prugu Žakanj – Koprivnica – Križevci – Zagreb. Vjerojatno je poznao ilirca Mirka Bogovića, kojem možemo zahvaliti da je ta pruga prošla kroz Koprivnicu i Križevce, donoseći tim gradovima tehničke spoznaje, ali i kulturu suvremene srednje Europe. Izgradnja te pruge Križevce je pripremila na promjene kojima je taj grad bio izložen nakon 1886. godine, kada je prestao biti sjedište županije. František je radio i u Varaždinu, kao i u Zemaljskoj tehničkoj građevinskoj službi u Križevcima, Bjelovaru te Virovitici. Kada je sjedište županije preseljeno u Bjelovar, radio je na varaždinskoj pruzi, a početkom 20. stoljeća preselio je u Zagreb, gdje je radio na izgradnji Ženske stručne škole u Zagrebu. Predavao je i graditeljstvo na tečaju koji je organizirala Zemaljska obrtna škola u Zagrebu.

František je bio oženjen s Jelisavom Martinušić (1851–1922) iz Koprivnice. Imali su dvojicu sinova, Antuna i Julija, te dvije kćeri, Zorku i Dragu. Djeca su im rođena u Križevcima i bila su uključena, bilo direktno bilo indirektno, u obrazovanje i nastavu na području Koprivnice, Križevaca, Varaždina i Zagreba. I danas postoji obitelj Jiroušek u Zagrebu. Inženjer Hrvoje Jiroušek radi kao instruktor letenja. Od 1910. godine obitelj Jiroušek upisana je u knjigu stanovnika grada Zagreba.

3. Antun Jiroušek

Antun Jiroušek bio je kulturni povjesničar i likovni kritičar. Rođen je u Križevcima 19. svibnja 1873., a

umro je u Zagrebu 1. travnja 1948. godine. Školovao se u Zagrebu i završio tečaj crtanja na Obrtnoj školi. Kraće vrijeme studirao je u Beču. Od 1899. do 1903. godine bio je asistent Arheološkog odjela Narodnog muzeja u Zagrebu, nakon čega je radio kao nastavnik na Prvoj i Drugoj gimnaziji u Zagrebu. Izradio je *Osnovu za hrvatsku pučku izložbu*, koja je održana 1910. godine i na kojoj je njegov brat Julio izložio radove učenika iz Koprivnice. Bio je simpatizer Stjepana Radića. Od 1926. do 1933. godine bio je ravnatelj Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu, dok je od 1933. do 1940. godine bio ravnatelj zagrebačke Moderne galerije, koja je 1934. godine preseljena iz zgrade Muzeja za umjetnost i obrt u veći samostalni prostor Radićeva Seljačkog doma na Zrinjevcu, gdje je i danas.

Antun je proučavao hrvatske spomenike i etnografsku baštinu te se zalagao za uvođenje kulturne povijesti u srednjoškolsku nastavu. Objavljivao je članke u *Obzoru*, *Grafičkoj reviji*, *Vijencu*, *Vjesniku arheološkoga društva* te u *Jutarnjem listu*. Primjerice, pisao je o onodobnim umjetnicima, pa tako i o Kršnjavom, zatim o primjeni seljačke umjetnosti, kao i o narodnim nošnjama. Profilirao se uglavnom kao etnograf Hrvatske seljačke stranke. Bio je i glavni organizator Seljačkog muzeja postavljenog u Radićevu Seljačkom domu na Zrinjevcu. Osim toga, pisao je o kninskom muzeju, o njegovu osnivaču fratru Luji Marunu, kao i o utjecaju hrvatske etnografije na razvoj kulturnih prilika u hrvatskom narodu.

Kao ravnatelj Muzeja za umjetnost i obrt angažirao se na popunjavanju zbirki, pa je 1931. godine uredio stalni postav. Kao uspješan akvarelist i slikar grafičar izradio je brojne akvarele i crteže značajnih hrvatskih spomenika kulture, pa i onih u Križevcima, koji se danas čuvaju u Hrvatskom povijesnom muzeju i u grafičkoj zbirci Uprave za zaštitu kulturne baštine u Ministarstvu kulture. Akvarele križevačkih spomenika kulture radio je maštovito i osjećajno, što odaje da je Hrvatsku prigrlio kao svoju domovinu, a Križevce kao svoj rodni grad. Radio je i za Narodno kazalište u Zagrebu, pa su kostimi u predstavi *Propast kraljeva hrvatske krvi* (1905) Marije Kumičić izrađeni upravo po njegovim skicama. Izradio je i karte za Klaićev *Historički zemljovid Hrvatske*, kao i zemljopisne karte u knjizi Stjepana Radića *Moderna kolonizacija i Slaveni*, čime potvrđuje prijateljstvo s tim političarom. Njegova je bibliografija vrlo opširna, pa zaključujem da je Antun Jiroušek bio veliko ime hrvatske povijesti i kulture. Njegovi maštoviti akvareli i grafike sačuvali su nam sliku značajnih povijesnih vrijednosti toga vremena, a koji bi bili izgubljeni da ih on nije nacrtao i opisao.

Svojim kritikama umjetnosti iskazao se kao tihi protivnik mađaronstva, a simpatizer Stjepana Radića, koji

ga je kao ministar prosvjete postavio na vodeće mjesto Moderne galerije. Antun je odijelio seljačku umjetnost od građanskog obrta, čijem je proučavanju i prezentaciji posvetio znatan dio svoje aktivnosti. Sve je to, bilo odgojem bilo dokumentacijom, u naslijeđe predao svojem sinu Željku, koji je nastavio tamo gdje je otac Antun stao.

4. Julio Jiroušek

Drugi sin Františka (Franje) Jirouška i Antunov brat bio je Julio. Rođen je u Križevcima oko 1875. godine, a umro u Koprivnici 1927. godine. Kao nastavnik u koprivničkim školama organizirao je 29. svibnja 1914. godine izlet koprivničkih učenika u Zagreb, gdje su učenici razgledali povijesne spomenike Zagreba, a 7. svibnja 1914. godine i izlet koprivničkih učenika u Križevce, gdje su posjetili Gospodarsku školu. Tijekom 1912. godine priredio je u Koprivnici izložbu radova učenika u privredi.

Julio je bio nastavnik crtanja. Priređivao je izložbe učenika u privredi, obogaćujući tako likovnu scenu u Koprivnici, koja je u to vrijeme bila na zamjetnoj visini. Miniranjem osnovne škole u Koprivnici 1945. godine propala je arhiva te škole, zbog čega su nestali gotovo svi tragovi Julijeva djelovanja.

Františkovke kćeri Zorka i Draga bile su učiteljice, zbog čega se prema odredbama tadašnjeg Zakona o školama nisu udavale. Pokopane su nakon duga života u Zagrebu. Njihovi životopisi dosad nisu istraženi.

Antunova djeca su bili su Željko, Vera, Mira i Vena, a možda i Vaclav. Vera i Mira preminule su vrlo mlade tijekom trajanja Prvoga svjetskog rata. Vena je spomenuta 1942. godine u radu u Bibliografskom zavodu u Zagrebu, ali njezinu biografiju nisam uspjela sastaviti. Vaclav je pak spomenut 1935. godine kao član odbora za gradnju Češkog narodnog doma u Zagrebu.

5. Željko Jiroušek

Kao što sam već naglasila, Željko Jiroušek (1911–1997) krenuo je utrtim tragovima svojega oca Antuna. Bio je oženjen s inženjerkom dekoracije Nadom (1915–1994).

Željko Jiroušek školovao se u Zagrebu. Završio je studij povijesti umjetnosti i arheologije, te razvio snažan interes za sakralnu umjetnost sjeverozapadne Hrvatske. U središtu njegova zanimanja bile su crkve i barok. Već 1936. godine počeo je objavljivati članke o umjetničkim djelima baroka. Svoja je istraživanja proširivao

i sastavljao u veće cjeline. Pažnju je posvetio i Križevcima, posebice crkvi sv. Križa.

Specijaliziran za umjetnost sjeverne Hrvatske, Željko Jiroušek je 1940. godine u šestom svesku *Almanaha* napisao prvi pregled umjetnosti Jugoslavije, nakon čega je 1943. godine u drugom svesku zbornika *Naša domovina* napisao rad »Pregled razvoja likovnih umjetnosti u Banskoj Hrvatskoj od XII. do kraja XVIII. stoljeća«, koji je, smatram, i danas najbolji kratak pregled razvoja umjetnosti u Hrvatskoj. U njemu je naveo gotovo sve tada poznate objekte naše baštine nastale od 12. do 18. stoljeća i ukazao na njihova stilska obilježja. Jiroušek je tako naveo da je u doba baroka bio uočljiv utjecaj Mletaka na hrvatsku umjetnost, ali da se u Banskoj Hrvatskoj osjeća utjecaj dviju različitih kultura: austrijske, koja je bila po svojoj strukturi feudalna i koja je preko plemstva i svećenstva prodirala u naše krajeve iz Štajerske, te romanske, koja je bila izrazito građanska i koja je u naše krajeve prodirala iz Kranjske. No, prirodan razvoj prekinut je turskim osvajanjima, zbog čega su propali brojni vrijedni spomenici. Neki od njih danas su zahvaljujući iskapanjima ponovno oživljeni, ali u doba Željka Jirouška bili su nepoznati. Jiroušek ističe da su objekti u gradovima bili u prošlosti podvrgnuti neuspjelim restauracijama i urbanizaciji. Kao primjer takve manipulacije spominje crkvu sv. Križa u Križevcima, koja nije restaurirana već je promijenjena. U svojem radu opisao je i crkvu templara u Glogovnici, koja je kasnije postala gotička, ali su sačuvani masivni stupovi iz templarske bazilike. Njezini vlasnici bili su templari iz Poljske. Budući da je 1312. godine ukinut templarski red, crkva je prešla u vlasništvo ivanovaca i drugih redova poslije njih. Jiroušek s pažnjom opisuje svaku očuvanu građevinu, pa tako i crkve iz razdoblja kasne gotike. To razdoblje podijelio je na rano, koje traje od 14. stoljeća do prvih desetljeća 15. stoljeća, i na kasno, koje potpuno nestaje u 17. stoljeću. Potom se vraća na crkvu u Glogovnici, čije stupove pripisuje ranoj gotici. Ukratko opisuje i nastajanje zagrebačke prvostolne crkve, gdje je kapela sv. Stjepana Prvomučenika do zadnje četvrti 13. stoljeća, kada je sagrađena nova crkva, zamjenjivala od Tatara uništenu rano gotičku prvostolnicu na Kaptolu. Jiroušek je bio dobar poznavatelj gradnje i nadograđivanja te kapitalne crkve, pri čemu je žalio što je stari monumentalni toranj iz 17. stoljeća nakon potresa 1880. godine srušen i po Bolléovim nacrtima zamijenjen s dva nova tornja. Vjerojatno je da time dolazi do izražaja i njegovo neslaganje s ojačalom germanizacijom u umjetnosti preko klasicizma. Jiroušek detaljno opisuje i zagrebačku crkvu sv. Marka, kao i druge kasnogotičke crkve, pa i ladanjske crkve po sjevernoj Hrvatskoj, ističući njihove posebnosti i ljepotu. Renesansu spominje tek onda kada obrađuje stari grad Varaždin, Klenovnik i Veliki Tabor, nakon čega puno

opširnije piše o baroku s dekorativnim pročeljima i raskošnim crkvenim inventarom. Pritom je smatrao da je kombinacija slikarstva i kiparstva dala baroknim crkvama posebnu draž. Kada piše o baroku, obrađuje i ladanjske drvene crkvice te žali što je porušena kapela sv. Katarine na groblju u Erdovcu pokraj Križevaca. Jiroušek, dakako, piše i o otmjenim baroknim palačama, kao i o onodobnim dvorcima. Njegova studija sadrži i aneks s opisom vrijednog crkvenog inventara u čitavoj sjevernoj Hrvatskoj, a spomenuti su i neki vrijedni grobni spomenici iz razdoblja gotike, renesanse i baroka. Jiroušek spominje i najpoznatije kamene i drvene skulpture svetaca, žaleći što se u brojnih slučajeva ne zna tko ih je radio. Zaključuje da su u baroku, a u usporedbi s renesansom koja je likove prikazivala u klasičnoj ljepoti, kipovi i slike izrađivani u nastojanju da se prikaže i njihov duševni život. Znajući da će se analize i istraživanja nastaviti, Jiroušek gotovo uvijek navodi podatke o tome gdje se čuvaju pokretni predmeti baštine, a spominje i arhivska vrela za nekretnine. Iz bibliografije se vidi da je malo toga bilo istraženo onda kada je pisao svoju studiju. Očito je da ju je pisao s ljubavlju, ali i s velikim naporom, a na osnovu dokumentacije i na osnovu onoga što je prikupio njegov otac. Svoju ljubav za Križevce iskazao je i time što je od četrdeset fotografija objavio šest koje se odnose na Križevce i okolicu.

6. Zaključak

Obitelj Jiroušek dala je velik doprinos hrvatskom tehničkom i kulturnom životu. Pionirski rad na prvoj željezničkoj pruzi koja je povezala Koprivnicu i Križevce s morem od 1870. do 1873. godine i otvaranje te pruge pružio je gradovima na toj pruzi mogućnost da se u procesu spajanja područja koja su pripadala Vojnoj krajini s Bansom Hrvatskom bave trgovinom, prometom, obrazovanjem, poljoprivredom i drugim djelatnostima. Ukazivanje na te vrednote neupitno upućuje i na doprinos Františka (Franje) Jirouška, koji se po dolasku u Hrvatsku nastanio u Križevcima, gdje su mu se rodili sinovi i unučad.

František je bio graditelj, dok su Antun i Željko pisali o baštini Križevaca te su s brojnim znamenitim osobama doprinijeli tome da Križevci postanu važan grad. Marljivi, nenametljivi, požrtvovalni i istinoljubivi članovi obitelji Jiroušek postali su vrijedni članovi našega društva. Bili su došljaci koji su prihvatili Hrvatsku kao svoju domovinu i dali joj ono što su mogli, umjeli i znali. A taj doprinos nije bio mali.